

«МАМАЙ-ФЕСТ» ЯК РИТУАЛ У ПРОСТОРИ СУЧАСНОГО МІСТА

Любов Боса,
Анастасія Журавльова,
Тарас Перегінчук

Під час ритуалу ми передаємо
повідомлення самим собі.
Е. Ліч

Улітку 2015 року в м. Дніпродзержинську відбувся VIII Всеукраїнський історико-культурологічний фестиваль «Мамай-fest» (з ключовим позивним «Мамай єднає Україну»), присвячений захисникам України. Відбувся, незважаючи на те що в Україні йде війна та попри те що саме місто вписано в пострадянський індустріальний і топонімічний ландшафт, де переважають депресивні настрої жителів, більшість із яких ще донедавна належала до зденаціоналізованого робітничого класу. Це була ще одна спроба розірвати зачароване коло новим (старим) ритуалом «повернення до самих себе», до автохтонної культури краю, спроба стати єдиним цілим перед геополітичними викликами.

Зазначимо, що фестиваль як культурне явище виник разом з розвитком міст. Проте генетично він пов'язаний зі святково-обрядовою народною культурою. Тому очевидно, що за своєю роллю це дійство апелює як до ранніх, так і пізніх структур людської психіки і соціокультурної організації, водночас складаючи частину сучасних цивілізаційних процесів. Таким чином, можна цілком погодитися з дослідниками, що фестиваль відіграє роль ритуалу в сучасному місті [4].

Наразі «Мамай-фесту» притаманні всі ознаки ритуалу як найважливішої форми накопичення й передачі соціально-культурного досвіду, що сягає глибокої давнини і зберігає свою функціональність у сучасності: консолідує спільноту, соціалізує емоції, має циклічний характер тощо. Навіть саме запрошення на фестиваль несло цю важливу складову: «Року Бо-

жого 2015 упродовж 5–7 червня на колишніх Вольностях Запорозьких, у славному історичному місті Кам'янське — Дніпродзержинськ, буде проходити VIII Всеукраїнський історико-культурологічний фестиваль «Мамай-фест».

«В образі Мамає, — відкриваючи фестиваль, наголошувала його очільниця Наталя Буланова, — закодована дуже важлива для української душі інформація. Вона знаходить своє виявлення в найбільш складні для нації часи і виривається назовні... Поки існує цей психотип, поки він не розмитий часом, обставинами, спокусами, доти є сенс думати і говорити про можливість українського відродження. Мамай не просто міфічна постать, оспівана в легендах та змальована на старовинних малюнках. Ця легенда набуває і в сьогоденні рис реальності й тому залишається поза часом» [1].

Саме про це йшлося на всіх етапах «Мамай-фесту». Так, у перший день фестивалю Музей історії м. Дніпродзержинська спільно з Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, історичним факультетом Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара та Дніпродзержинським відділенням Національної асоціації українців провели науково-практичну конференцію «Українське козацтво в етнокультурному просторі Наддніпрянщини» за такими напрямками:

- українське козацтво в контексті історичного розвитку Наддніпрянщини;
- сучасні аспекти дослідження козацтва в етнології, етнографії, фольклористиці та усній історії;

- образ рідної землі, тема захисту Вітчизни та героїзації дійсності в народній творчості;
- українське козацтво в мистецтві та музейній справі.

На Конференції панувала творча атмосфера, велися палкі дискусії між науковцями, які представляли майже всю Україну.

Водночас на примузейній території працювала виставка декоративно-ужиткового мистецтва, де було презентовано вироби народних умільців. Майстри з багатьох регіонів України привезли свої неповторні вироби з дерева, кераміки, хутра, шкіри, соломи, бісеру, каменю, а також вишиванки, витинанки, цілющі трави та багато іншого. Упродовж фестивалю учасники мали змогу долучитися до плетіння маскувальних сіток для АТО, ініційованого жіночим товариством «Яворина».

Особливо емоційними видалися наступні фестивальні дні, враження від яких передано нижче авторами цієї розвідки, які не тільки взяли активну участь, а й записали кілька інтерв'ю з гостями фестивалю.

«Коло муз». Поєднання кількох естетичних вимірів — мистецьких творів і музейних предметів, музики та поезії, театру й кіномистецтва — витворило цілком неповторну «мозаїку» другого дня фестивалю.

Супутнім позитивним явищем такого організаторського підходу можна вважати те, що довільна інтерпретація «іконографічного» образу Мамає викликала неабияке хвилювання й дискусії в колі відвідувачів, які вперше ознайомилися з «прообразом» нації. Н. Буланова у зв'язку із цим згадала кумедне запитання однієї з харківських волонтерок: *«Скажіть, пожалуйте, хто же такої Мамає, що он написав, що он зробив, якіє його афоризми Ви знаєте і чому я його повинна “шанувати”?»* (БНМ).

У межах «денної» програми фестивалю відбулися презентації виставок «Мамає», «Мамає єднає Україну», «Україна у знаках і символах». Зупинимось на деяких моментах.

Тетяна Хупава, головний зберігач Дніпропетровського художнього музею, презентувала

виставку О. Висоцького «Мамає. Погляд із зарубіжжя: Кельн — Дніпро. Код ідентифікації українців від традиції до модерну». У межах «Мамає-фесту» було представлено 24 картини. Щодо історії створення проекту Тетяна Іванівна зауважила, що роботу над «Мамаєми» було розпочато «задовго до нинішніх подій». *«Ще в 2009 году Александр мне говорит: “Я хочу что-то такое сделать для Украины”... И с тех пор “почался Мамає”*» (ХТІ). Потрібно наголосити, що сам художник уже понад 20 років проживає в Німеччині (м. Кельн). Дослідники його творчості зазначають, що О. Висоцький, «ототожнюючи себе з Україною, постійно відчуваючи свою належність до неї [адже він народився і тривалий час проживав у м. Дніпропетровську. — Авт.], творчим шляхом реалізовує свою іманентну потребу в самоідентифікації» [2].

Якось особлива «сила духу» присутня в картинах «Libertas» (2010) та «Козак-характерник» (2010). За словами куратора експозиції, останню було створено під впливом ознайомлення митця з легендарною постаттю Івана Сірка. Можна припустити, що герой, зображений на картині, і кошовий отаман Запорозької Січі та всього Війська Запорозького Низового пов'язані природою єдиного архетипу «мудрого старця» (К. Г. Юнг). На нашу думку, на цьому полотні художник спробував зафіксувати глибинний медитативний стан — момент звернення особи до своєї Самості.

Наприкінці нашої розмови Тетяна Іванівна висловила таку думку: *«Все-таки Україна — пуп Землі. Мы тут. Мы отсюда»* (ХТІ).

Далі варто відзначити спільний проект тернопільських художників «Мамає єднає Україну». Нам вдалося поспілкуватися з Богданом Ткачиком — митцем, членом Національної спілки художників України. Зауважимо, що в площині історичного живопису нині саме Богдан Іванович намагається по-новому поглянути на запорозьке козацтво.

«Мене якось так затягнуло в глибину тієї історії, весь час тягне на Хортицю, козаччина — моя тема... Я просто бачу, що

до сьогоднішнього дня ніхто глибоко не зачерпував цієї теми. Все це було неправда, малювали для влади, щоб сподобатися, а треба малювати правду. Адже якщо ти на історичну тему щось малюєш — треба знати ЦЮ ти малюєш і треба там бути [на тих місцях. — Авт.], треба відчувати, спілкуватися з людьми, які добре знають цю історію <...> 45 років ми щороку плаваємо на байдарках по річках України. І от... підходить вечір. Ми маємо намети, робимо табір. На другий день ми не пливемо. Ми йдемо по історичних місцях, вивчаємо, як тут люди живуть, музеї і все це. А я, окрім того, малюю. Все, що я побачив, фіксую і потім у своїй творчості використовую. Я на історію дивлюся не з підручників, а конкретно з життя» (ТБІ).

Створюючи полотна, художник відштовхується не лише від власного емпіричного досвіду — свого часу він долучився до археологічних розкопок під керівництвом І. Герети. За словами самого Богдана Івановича, він завдячує Ігорю Петровичу «своїм новим баченням світу» (ТБІ). Очевидно, Б. Ткачик має досить чутливу натуру, здатну через сни сприймати образи несвідомого. «Я багато разів був на Хортиці, на пленері, я там жив. Вночі мені сняться запорожці, я з ними біля ватри сиджу. Воно мені... я не знаю звідкіля це йде... Це десь... сниться. І я стараюсь створити образ тої землі. По суті, 90 процентів моїх творів, вони мені зі сну прийшли до мене. Це щось таке незбагненне, я не можу зрозуміти. Тут рука Господа є — то 100 процентів, бо Він таланти роздає. І нам тільки здається, що то ми малюємо, а то не ми — то Він малює нашими руками» (ТБІ).

Унікальність його світосприйняття вповні відображена й у «Тернопільському Мамаї».

Глибокий душевний щем викликала поезія львів'янки Галини Крук, учасниці ще одного дійства «Мамай-фесту» — «Коло Слова». Авторка не лише декламувала вірші, а й розповідала контекст їх написання, що, звісно, підсилювало враження.

На початку виступу Галина Григорівна поділилася зі слухачами переживаннями про те, як на неї, на її творчість, життя вплинула війна: «За останній рік <...> з тими важкими подіями, що відбуваються, мені на початку зовсім нічого не писалося. Я ніколи не відчувала, що мені бракує слів, чи я не знаю, що з ними робити, але була в мене ситуація, коли <...> я часом ходжу в госпіталь до наших хлопців, які лежать у Львові, найважче мені було говорити з одним хлопцем, в якого не було після тих всіх травм семи сантиметрів спинного мозку і він ніколи не буде ходити, рухатись, нічого... От поговорити з людиною і сказати їй про сенс життя щось насправді було дуже важко, розумієте. Я за той останній весь час вирішила собі, що зараз то є та поезія, яка дає надію і яка дозволяє щось пережити, яка дозволяє залишитися людиною при тому всьому, що відбувається <...> Деякі вірші може будуть важкими. Такий вже наш час» (КГГ).

«Якийсь час тому, ще минулого літа, була ситуація, яка мене страшенно вразила. Ситуація, коли дитина народилася через кілька днів після того як батько загинув. Потім було таких ситуацій вже більше, але ця перша чомусь страшенно вразила, так як колись страшенно вразила розповідь мого старшого товариша, вже покійного, на жаль, який розповідав про свого друга, який намагався в Карпатах відшукати батька [з партизанських загонів УПА. — Авт.]» (КГГ) [3].

«Зброя Мамає». Важливим моментом фестивалю є те, що діти також брали участь, а їхні художні роботи на козацьку тематику сформували окрему виставку в холі Музею історії міста. Згодом було підбито підсумки конкурсу дитячої творчості «Козак Мамай та його пісня». Хочеться відзначити оригінальні дитячі малюнки, витинанки та аплікації: «Козацька потилиця перед Путіним не схилиться» Анастасії Верещак з Нікополя (16 років), «Музика воїнів» Юрія Белова з Дніпродзержинська

(11 років), який зобразив Мамаєв-солдата в сучасній військовій формі, озброєного автоматом та шаблею, та «Великодня пісня Мамаєв» Кирила Гришина (11 років) з Кривого Рогу.

Сьогоднішні військовослужбовці АТО, яким діти пересилають свої малюнки, дуже бережно до них ставляться. Наші воїни вішають їх на стіни бліндажів поряд з іконами, а також розміщують їх між пластинами бронезилетів і тримають у нагрудних кишенях. Микола Степанович Шевчук, художник з Тернопільщини, викладач Тербовлянського вищого училища культури, волонтер, розповідає: *«Це було під м. Щастя. Ось унікальний випадок. Один наш боєць понапихав дитячі малюнки по колу у підкладку кевларової каски. Коли броньована куля пробила його каску і влетіла під саму каску, зробила коло, пройшла саме між дитячими малюнками, де була шпарина, і зупинилася за вухом, зовсім не пошкодивши його. Ті, хто носять дитячі малюнки за пластинами бронезилетів, я не чув жодного випадку, щоб їх прострелили. Ці малюнки мають надзвичайну магічну силу, сприймаються як оберег»* (ШМС).

Учасники фестивалю презентували також створені ними фільми про сучасних Мамаєв — українських воїнів. Один з таких героїв — Віктор Голий (1981—2014), історик, краєзнавець, музейник, а також гармаш Чорноліської сотні Чорноліського куреня Буго-Гардівського округу українського козацтва, який загинув, захищаючи Україну в зоні проведення антитерористичної операції. Про нього розповів Микола Правда з м. Кіровограда.

З початком російської військової агресії проти України Віктор Голий пішов добровольцем до 42-го Кіровоградського батальйону територіальної оборони, попросившись із молодією дружиною і півторарічним сином Мирославом. Від командира взводу стали відомі подробиці останнього бойового зіткнення, у якому проявив героїзм Віктор Голий. 28 серпня 2014 року, супроводжуючи військову колону з Краматорська до Дебальцевого, яка пе-

ресувалася в зону бойових дій, Віктор разом з бойовими товаришами потрапив у засідку. Ворожий снайпер пробив колесо їхнього автомобіля і смертельно вразив водія Миколу Сінченка, після чого бойова машина зупинилася. Розвернувши зенітну установку, бойовий розрахунок вступив у відкритий бій. Ведучи вогонь по супротивнику, хлопці встигли випустити в нападників більше двохсот набоїв, завдавши їм чималих втрат. Ворожі міномети та кулемети відкрили шалений вогонь по їхньому розрахунку. Кілька мін вибухнули поряд, чим спричинили поранення чотирьох бійців, а Віктор, отримавши смертельне поранення, загинув біля своєї зенітної установки. Викликавши вогонь на себе, Віктор Голий — цей Мамаєв ХХІ століття — зі своїми побратимами дав можливість вирватися основній колоні з ворожої пастки й загинув смертю героя, врятувавши своїх бойових товаришів (ПМ).

Варто наголосити, що військова тематика наявна й у доповідях учасників Конференції, і в художніх роботах митців, а особливої глибини та значимості вона набула під час зустрічі з місцевими учасниками АТО.

Так, машиніст крано-металургійного виробництва (конверторний цех) Роман Журавльов із Дніпродзержинська служив у 93-й окремії механізованій бригаді: *«Дислокація нашої бригади була спочатку на кордоні Луганської області та Росії, пізніше нас перекинули в Горлівку, після цього були Бахмутівка, Авдіївка. Наш бойовий дух постійно підтримували побратими, "идейные ребята", а також безліч дитячих малюнків, обереги та мотанки, які нам привозили волонтери. Це була мотивація "железная"»* (ЖР).

Інший мешканець Дніпродзержинська, Костянтин Касатонов, який був призваний у 25-ту десантну бригаду (взвод артрозвідки), розповів: *«Місця нашої дислокації це — Слов'янськ і Краматорськ. Бліндажі ми взагалі не будували, особливо під час наступу на Слов'янськ — не було часу. Окопи робили мінімальні (півметра), щоб не заче-*

пило осколками. *Вибили, вибили ворогів нашою артилерією і просунулись вперед. Закріпились, а потім знову вибили, вибили і займаємо ворожі позиції. Отак і воювали. Мій бойовий дух дуже підтримувала моя мама, за що я їй дякую, а також мій брат, з яким ми служили в одній бригаді» (КК).*

Наступного дня глядачі, не стримуючи сліз, передивлялися відеопрезентацію про біографічні ескізи 22-х полеглих місцевих героїв-воїнів АТО — сучасних Мамаїв. Цю презентацію підготували співробітники Музею історії м. Дніпродзержинська. Усі жертви не мають бути марними. Це найважливіше, що акцентувалося на фестивалі.

1. Буланова Н. Мамай як іноваційний проєкт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mamayfest.at.ua/Днепропетровский художественный музей>.

2. В честь захисників України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://artmuseum.dp.ua/?p=5042>.

Щорічною символічною подією є також своєрідне паломництво до сакральних місць, пов'язаних з епохою Козачини. Цього разу всі охочі відвідали с. Дніпровокам'янка Верхньодніпровського району. Потім було дружнє спілкування, обмін думками, цікавими пропозиціями та планами щодо майбутньої зустрічі.

Швидко промайнули фестивалні дні, насичені яскравими подіями, що зливалися в одне ритуальне дійство ретрансляції базових цінностей українства. Найвиразнішою ознакою «Мамай-фесту» стало глибоке усвідомлення значущості та дієвості українських історичних символів в особливий, тривожний та критичний для країни час.

3. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=54YIzIQpIac>.

4. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь [Электронный ресурс] // Логос. — 2002. — № 3–4. — Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/logos/2002/3/zim.html>.

Список інформантів

БНМ — Буланова Наталія Миколаївна, 1961 р. н. Записала Л. Боса 7 червня 2015 р. в м. Дніпродзержинську Дніпропетровської обл.

ЖР — Журавльов Роман, 1982 р. н. Записав Т. Перегінчук 5 червня 2015 р. в м. Дніпродзержинську Дніпропетровської обл.

КГГ — Крук Галина Григорівна, 1974 р. н., поет, літературознавець. Нині проживає в м. Львові

КК — Касатонов Костянтин, 1986 р. н. Записав Т. Перегінчук 5 червня 2015 р. в м. Дніпродзержинську Дніпропетровської обл.

ПМ — Правда Микола, 1977 р. н. Записав Т. Перегінчук 5 червня 2015 р. в м. Дніпродзержинську Дніпропетровської обл.

ТБІ — Ткачик Богдан Іванович, 1951 р. н., громадський діяч, член Національної спілки художників України. Нині проживає в м. Тернополі. Записали Л. Боса та А. Журавльова 6 червня 2015 р. в м. Дніпродзержинську Дніпропетровської обл.

ХТІ — Хупава Тетяна Іванівна, 1960 р. н., головний зберігач Дніпропетровського художнього музею. Нині проживає в м. Дніпропетровську. Записала А. Журавльова 6 червня 2015 р. в м. Дніпродзержинську Дніпропетровської обл.

ШМС — Шевчук Микола Степанович, 1965 р. н. Записав Т. Перегінчук 5 червня 2015 р. в м. Дніпродзержинську Дніпропетровської обл.